

Dr hab. Bożena Taras, prof. UR

Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Rzeszowski

RECENZJA

pracy doktorskiej mgr Agnieszki Kusz

Metafory obrazujące ŻYCIE i CZŁOWIEKA w piosenkach Agnieszki Osieckiej i Wojciecha Młynarskiego, napisanej pod kierunkiem prof. UR dr hab. Urszuli Kopec

UWAGI WSTĘPNE

Problematyka związana z metaforą od dawna przyciąga uwagę wielu badaczy: literaturoznawców, filozofów, językoznawców, semiotyków antropologów, socjologów, psychologów. Olbrzymie zainteresowanie zjawiskiem przenośni czyni je jednym z ważniejszych zagadnień współczesnej humanistyki. Zauważyć przy tym należy, że poszczególne dziedziny różnią się między sobą podejściem do badań nad metaforą. Co więcej, wśród mnogości przedstawianych teorii nawet w obrębie jednej dyscypliny wypracowano odmienne sposoby postrzegania procesów metaforyzacyjnych. Przykładem są lingwistyczne studia nad metaforą odnoszące się zarówno do różnych koncepcji metodologicznych (np. strukturalistycznych, semantycznych, pragmalingwistycznych, kognitywnych), jak i do wielu wątków badawczych (np. mechanizmów, uwarunkowań, funkcji, przekładu). Heterogeniczność tematyczna czy metodologiczna rozważań prowadzić może do chaosu terminologicznego lub/i interpretacyjnego. Niełatwo bowiem odnaleźć się, zwłaszcza młodemu badaczowi, w dużej liczbie koncepcji. Zatem każde opracowanie poświęcone metaforze, służące omówieniu lub/i porządkowaniu różnych aspektów przenośni, zasługuje na uznanie, również przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Agnieszki Kusz, zatytułowana: *Metafory obrazujące ŻYCIE i CZŁOWIEKA w piosenkach Agnieszki Osieckiej i Wojciecha Młynarskiego*.

ZAGADNIENIA SZCZEGÓLWE

Wybór tematu, metodologia badań, materiał egzemplifikacyjny

Na temat metafory napisano wiele prac, nie było natomiast dotychczas, jak zauważa Doktorantka, opracowań językoznawczych przedstawiających analizę komparatywną tekstów Agnieszki Osieckiej i Wojciecha Młynarskiego, w tym prezentujących analizę porównawczą

metafor językowych. Słowa A. Kusz, że „O wyborze materiału badawczego zdecydował [...] przede wszystkim brak naukowych opracowań lingwistycznych poświęconych badaniom porównawczym poezji A. Osieckiej i W. Młynarskiego” (s. 5), presuponują istnienie prac językoznawczych, poruszających inne aspekty twórczości Osieckiej lub/i Młynarskiego. Nie wiadomo jednak, jakie są to prace, gdyż nie omówiono ich explicite w dysertacji. Pośrednio pojawiają się w toku analizy (np. s. 66 i n. I. Borkowski), można też odszukać je w bibliografii (np. s. 184 A. Rejter).

Brak studiów porównawczych – jak zaznacza sama Doktorantka – nie jest jedynym czynnikiem warunkującym wybór interesującej problematyki rozważań. Ze *Wstępu* dowiadujemy się, że uzupełniają je zainteresowania Autorki dysertacji oraz niegasnąca popularność twórczości zarówno Osieckiej, jak i Młynarskiego. Niestety, próżno szukać w pracy wyjaśnienia, co warunkuje tę fascynację. Brakuje ponadto odniesień do tła historycznego determinującego procesy polityczne, gospodarcze, społeczno-obyczajowe i kulturowe, które – w moim odczuciu – wpływały na wyjątkowość analizowanej twórczości oraz jej ponadczasowość. Zresztą, wymienione aspekty tła doświadczeniowego stanowią podbudowę wspólnej wiedzy odnośnej wspólnoty językowej, a odwołanie się do świadomości językowej użytkowników języka otwiera obiecującą perspektywę badawczą zjawisk metaforycznych i sytuuje rozważania w kognitywnych ramach metodologicznych. I właśnie z założeń kognitywizmu, co trzeba wyraźnie podkreślić, bo jest to znaczącym walorem rozprawy, korzysta A. Kusz w recenzowanej pracy naukowej. Stosuje przede wszystkim metodologię kognitywną wypracowaną przez George’a Lakoffa i Marka Johnsona (przedstawioną w książce *Metafory w naszym życiu* [oryg. *Metaphors We Live By*]), uzupełniając ją koncepcją Zoltána Kövecsesa (wyłożoną w pracy *Język, umysł, kultura. Praktyczne wprowadzenie* [oryg. *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*]). Zastosowane przez nią założenia kognitywnej teorii metafory Lakoffa i Johnsona oraz wpływu płci na zróżnicowanie konceptualizacji metaforycznej Kövecsesa warunkują poprawność analiz i decydują o wartości badań. Nie można jednak pominąć niedociągnięć metodologicznych. Przykładowo, niezbyt konsekwentnie wprowadzono formę eksplikacyjną – wzorzec odwzorowania metaforycznego między domeną źródłową a domeną docelową, nie doprecyzowano też, które pojęcia w tym układzie są docelowe, a które źródłowe.

Doktorantka poddała analizie ponad trzy tysiące tekstów poetyckich obojga autorów, z których wyekscerpowwała metafory o domenach docelowych ŻYCIE i CZŁOWIEK. Zebrany materiał badawczy, w liczbie ponad pięciuset przykładów, w zupełności wystarcza, by opracować temat.

Ogólnie oceniam pozytywnie wybór tematu, metodologię rozprawy i zebrany materiał. Autorka wykazała się umiejętnością analizowania wyekscerpowanych metafor językowych, realizując cel badawczy, którym było wskazanie podobieństw i różnic w kreowaniu metaforycznego obrazowania ŻYCIA i CZŁOWIEKA w tekstach Osieckiej i Młynarskiego oraz determinujących je czynników.

Kompozycja rozprawy

Praca liczy 191 stron. Składa się z tekstu głównego: wstępu, części głównej obejmującej pięć rozdziałów, zakończenia-wniosków, oraz tekstu pobocznego: spisu treści, bibliografii, przypisów, wykresów, tabel. W tekście głównym pracy wyróżnić można dwie części: po pierwsze, wywód teoretyczny wprowadzający w przedmiot analizy (stanowią go: *Wstęp* oraz trzy rozdziały: I. *Teoria metafory*, II. *Metafora w świetle językoznawstwa kognitywnego*, III. *Piosenka jako gatunek*); po drugie, część empiryczną będącą istotą badań komparatywnych metafor pojęciowych – opisem sposobów konceptualizowania ŻYCIA i CZŁOWIEKA w twórczości Osieckiej i Młynarskiego (stanowią ją dwa rozdziały: IV. *Funkcjonowanie metafor opisujących ŻYCIE w tekstach Agnieszki Osieckiej i Wojciecha Młynarskiego*, V. *Językowy obraz CZŁOWIEKA w metaforach*, oraz podsumowanie – *Wnioski*). Struktura rozprawy jest przemyślana i sensownie zorganizowana. Zachowane w niej zostały właściwe proporcje między wywodem teoretycznym a częścią empiryczną.

Doktorantka rozpoczyna dysertację *Wstępem*, w którym krótko omawia przedmiot pracy i motywy podjęcia tematu, formułuje cel rozprawy i przedstawia jej zakres, określa dobór materiału do badań – tekstów źródłowych i wyekscerpowanych przykładów, uściśla metodologię badań oraz prezentuje układ pracy, o czym już częściowo pisałam. Wcześniejsze spostrzeżenia (brak omówienia aktualnego stanu badań w zakresie związanym z tematem pracy oraz zjawisk kształtujących proces poznawczy) nie są jedynymi, które nasuwają się po lekturze monografii.

Po pierwsze, nie wiadomo, czy brano pod uwagę cały dorobek obojga twórców. Można jedynie domniemywać, że wymienione publikacje Osieckiej i Młynarskiego (s. 5) stanowią pełen zbiór napisanych przez nich piosenek, bo w tekście taka informacja się nie pojawia. Po drugie, w pracy nie dookreślono ram czasowych analizowanych tekstów. Zapewne odnoszą się do całego okresu ich twórczości. A może bardziej zasadne byłoby ograniczenie analizowanego materiału badawczego, służącego analizie porównawczej, do zbieżnych lat życia obojga autorów: Agnieszka Osiecka zmarła w 1997 roku, zaś Wojciech Młynarski dwadzieścia lat później (w 2017 roku). Byli w zasadzie rówieśnikami: Osiecka urodziła się w 1936 r., Młynarski w 1941 r., ale ich debiut poetycki dzieli aż dziewięć lat (w pierwszym

przypadku są to lata 50. XX wieku, w drugim lata 60. ubiegłego stulecia). Czy sygnalizowane różnice biograficzne, a tych podstawowych informacji na temat ich życia również w pracy zabrakło, mogą mieć związek z obrazowaniem metaforycznym? Wreszcie, czy nie zmieniło się w ich twórczości postrzeganie / metaforyzowanie świata (ŻYCIA, CZŁOWIEKA) po transformacji ustrojowej w roku 1989?

Dookreślenia, uszczegółowienia, uzupełnienia w tekście są konieczne, by odbiorca, nie zawsze dysponujący wiedzą zarówno na temat życia i twórczości omawianych poetów, jak też uwarunkowań polityczno-ekonomicznych, społeczno-obyczajowych, kulturowych przedstawionej w piosenkach rzeczywistości, mógł umiejscowić w czasokresie (Polska Rzeczpospolita Ludowa, Trzecia Rzeczpospolita) obrazowanie świata i w sposób pełniejszy interpretować zjawisko metaforyzacji.

Zresztą, precyzji brakuje również w innych kwestiach. Nie wiadomo na przykład, jaka jest łączna liczba zgromadzonych przykładów, ale można doliczyć się, dodając frekwencję metafor w tekstach Osieckiej i Młynarskiego zestawionych w tabelach, ponad pięciuset egzemplifikacji, z czego 445 stanowią metafory obrazujące ŻYCIE (318 w twórczości Osieckiej i 127 w twórczości Młynarskiego), a co najmniej 63 stanowią metafory obrazujące CZŁOWIEKA (minimum 45, plus nieokreślona w tekście liczba metafor CZŁOWIEK TO ZWIERZĘ, w twórczości Osieckiej i 18 w twórczości Młynarskiego).

Dwa pierwsze rozdziały rozprawy zatytułowane: *Teoria metafory* i *Metafora w świetle językoznawstwa kognitywnego* poświęcone są metaforze. Omówiono w nich założenia teorii metafory, począwszy od klasycznego ujęcia Arystotelesa, a na kognitywnej teorii kategorii skończywszy. Powyższe rozdziały teoretyczne świadczą o odczytaniu w literaturze naukowej oraz wiedzy na temat roli metafory w obrazowaniu świata. Niestety, zabrakło w nich konkretyzacji w zakresie wyborów terminologicznych oraz metodologicznych. Nie omówiono szczegółowo metody badań, którą przyjęto do prowadzonych analiz. Nie ma też jasnej deklaracji, z których elementów omawianych teorii kognitywnych i klasyfikacji metafor korzysta Doktorantka. Widać to, niestety, w części analitycznej rozprawy, nieco chaotycznej, choć na ogół poprawnej.

Kolejny rozdział, trzeci, nosi tytuł *Piosenka jako gatunek*. Jest on znakomitym wprowadzeniem do zagadnień genologicznych dotyczących gatunkowych wykładników piosenki. Przedstawiono w nim wybrane definicje i klasyfikacje piosenki oraz omówiono jej cechy gatunkowe. Wiele miejsca poświęcono piosence poetyckiej / literackiej, sytuowanej poza konwencją, na granicy między poezją a „tekściarstwem”, bo z jednej strony nacechowanej liryką kultury wysokiej, a z drugiej potocznością (rejestr staranny stylu

potocznego). Właśnie do tej kategorii piosenki (piosenki poetyckiej / literackiej) Autorka trafnie zalicza teksty Osieckiej i Młynarskiego. Rozdział ten był doskonałym miejscem do zasygnalizowania różnic autorsko-wykonawczych obojga twórców (Młynarski był przedstawicielem piosenki autorskiej), do porównania ich piosenek i wskazania charakterystycznych cech, czego w rozważaniach, niestety, zabrakło.

Po przedstawieniu założeń teoretycznych Autorka przechodzi do analizy materiałowej, poświęcając dwa kolejne rozdziały zasygnalizowanym w temacie rozprawy doktorskiej pojęciom *życie* i *człowiek*. Rozdziały czwarty, *Funkcjonowanie metafor opisujących ŻYCIE w tekstach Agnieszki Osieckiej i Wojciecha Młynarskiego*, oraz piąty, *Językowy obraz CZŁOWIEKA w metaforach*, to najważniejsza część pracy, unaoczniająca zarówno sposoby metaforycznego obrazowania tytułowych pojęć w twórczości Osieckiej i Młynarskiego, jak i ich determinanty. Omawiając funkcjonowanie wyekscerpowanych metafor pojęciowych, utrwalonych w języku, Doktorantka pokazuje, że są one środkiem postrzegania świata albo pozytywnie lub negatywnie wartościującym rzeczywistość, albo o neutralnym stosunku emocjonalnym. W rozdziałach tych wyróżniają się dobrze opisane metafory, np. metafory dominujące: ŻYCIE TO DROGA (s. 42–72) i KOBIEȚA TO ZWIERZĘ (s. 127–135). Ponadto na pochwałę zasługuje sporządzenie list frekwencyjnych metafor opisujących ŻYCIE (i, tylko częściowo, opisujących CZŁOWIEKA), występujących w tekstach Osieckiej i Młynarskiego. Pozwoliło to na porównanie metafor występujących w tekstach obojga autorów, a wprowadzenie do tekstu przejrzystych tabel na uporządkowanie wykładu.

Ale i w części analitycznej pracy, obok fragmentów dopracowanych, zdarzają się partie, w których na przykład: brak jest ciągłości interpretacyjnej, a analiza jest powierzchowna lub jej w ogóle nie ma (np. s. 48, 55, 104, 162); brak kontekstu nie pozwala jednoznacznie wskazać konotacji, określić nacechowania (s. 142); obszerny opis teatru nie ma uzasadnienia funkcjonalnego – w analizie metafory ŻYCIE TO TEATR nie ma do niego odniesień (np. leksykalno-semantycznych) (s. 88–89); brakuje uzasadnienia, dlaczego analiza metafory KOBIEȚA TO ZWIERZĘ ogranicza się do tekstów Osieckiej (s. 127–135); nie ma też informacji o liczbie metafor, brakuje porównań i zestawień z twórczością Młynarskiego (s. 127, 136); wreszcie, wyjaśniając znaczenia pojęć, Doktorantka najczęściej korzysta ze *Słownika języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka, nie wyjaśnia jednak, dlaczego podstawowym źródłem wiedzy leksykograficznej jest słownik, który ukazał się w latach 80. XX wieku.

W zakończeniu pracy, zatytułowanym *Wnioski*, Doktorantka rzetelnie podsumowuje rozważania, wskazując zarówno cechy wspólne (lub podobne), jak i odmienne, wyodrębnione

w twórczości Osieckiej i Młynarskiego. Autorów łączy – jak zauważa A. Kusz: 1. wspólne miano: poeci piosenki; 2. rejestr potoczny słownictwa; 3. metafory konwencjonalne. Z kolei czynnikiem, który w zasadniczy sposób indywidualizuje kreowanie metafor obrazujących ŻYCIE i CZŁOWIEKA jest płeć autorów. Opozycja *kobiecość – męskość*, rozpatrywana w kontekście komunikacyjnym (nadawczo-odbiorczym i sytuacyjnym), determinuje następującą różnicę, dobrze uchwyconą przez Doktorantkę: „Teksty W. Młynarskiego często utrzymane są w charakterze śpiewnego reportażu, który artysta sam prezentuje publiczności. W takich przypadkach odbiorcą jest nieznany widz. W tekstach adresowanych do nieznanego odbiorcy Młynarski wykorzystuje [...] zwroty adresatywne [...], [które] podkreślają grzeczność językową, a także zwiększają dystans. Z kolei w twórczości A. Osieckiej dominują piosenki intymnego wyznania. Najczęściej podmiot liryczny kieruje je do bliskiej osoby” (s. 167).

W podsumowaniu zaakcentowano analogie w sposobie konceptualizacji ŻYCIA, m.in. podobieństwo podstawowych metafor, podobny układ rangowy pierwszych sześciu metafor, z najwyższą rangą przenośni ŻYCIE TO DROGA. Zwrócono też uwagę na różnice w obrazowaniu CZŁOWIEKA, zaznaczając, że Młynarski rzadko sięga po tego typu metafory, natomiast Osiecka, korzystając z licznych domen służących metaforycznym przeniesieniom, czyni obrazowanie bogatszym.

Całość recenzowanej rozprawy dopełnia licząca ok. 300 pozycji *Bibliografia*. Bogactwo wykorzystanych w tekście publikacji zwartych i artykułów świadczy o dużym odczytaniu Doktorantki.

Język i styl rozprawy

Autorka posługuje się poprawnym stylem naukowym. W niektórych miejscach pracy brakuje jednak precyzji wywodu, co może wynikać z pojawiającej się niedbałości o terminologię. Niestaranność można też dostrzec w opracowaniu tekstu. Wprawdzie błędy językowo-stylistyczne, interpunkcyjno-ortograficzne czy edytorsko-typograficzne nie są częste, ale sądzę, że można ich było uniknąć, skoro w tekście znajdują się zarówno formy poprawne, jak i starannie zredagowane akapity.

Wszystkie błędy zaznaczono na wydruku, tutaj przytaczam jedynie wybrane przykłady: *Najwyższą frekwencje mają...* (s. 60), *Zdaniem Stefani Skwarczyńskiej...* (s. 29), **Reedy**, **Reedy** (s. 6, 16); **Kovecses** (s. 6 i n.), **Jakel** (s. 8 i n.); **Ricouer**, **Ricour** (s. 9, 184), **Searl** (s. 13), **Kepiński** (s. 89), *wobec kognitywnej teorii Georga Lakoffa* (s. 12), *Omówiono założenia [...] J. Searla* (s. 6), *z założeń kognitywnej teorii metafory G. Lakoff'a* (s. 5), *twórca metafory w oparciu o standardowe leksemy [...] może stworzyć...* (s. 12), *Niezwykłe*

produktywna okazuje się być metafora... (s. 147), *odnośnie inspiracji twórczych* (s. 158), *obrazuje to także na bycie przedmiotem* (s. 163), *wpisują się w realizację kolejnych życiowych roli* (s. 92), *zobrazowane zostało za pomocą akwenu wodnego* (s. 119), *UBRANIE WIZYOWE / CHATAKTERYZACJA* (s. 96), *podobieństwo do SWERTA* (s. 169).

UWAGI KOŃCOWE

Rozprawa doktorska Agnieszki Kusz wpisuje się w nurt badań nad metaforą pojęciową w tekstach poetyckich. Doktorantka sięga do twórczości Agnieszki Osieckiej i Wojciecha Młynarskiego – autorów ważnych dla kultury polskiej, których teksty nie tylko cieszyły się ogromną popularnością słuchaczy czy uznaniem krytyków, ale przede wszystkim kształtowały światopogląd kilku pokoleń Polaków. A. Kusz przedstawia w pracy podobieństwa i różnice w kreowaniu metaforycznego obrazowania ŻYCIA i CZŁOWIEKA, poddając analizie metafory o domenach docelowych ŻYCIE i CZŁOWIEK, wyekscerpowane z tekstów piosenek obojga autorów. Na podstawie przeprowadzonych badań zauważa, że w przenośniach pojawiają asocjacje słowne, z jednej strony, uniwersalne, konwencjonalne, warunkowane kulturowo, z drugiej strony, idiolektalne, jednostkowe, warunkowane biologicznie lub sytuacyjnie, które wpływają na sposoby metaforycznej konceptualizacji świata.

Pracę Doktorantki oceniam pozytywnie. Widać, że przemyślała jej koncepcję: wybrała interesujący temat i właściwą do jego opracowania metodę badawczą. Wykazała się ponadto umiejętnością analizowania wyekscerpowanych metafor, zabrakło jej tylko nieco dokładności badawczej.

Konkluzja

Uważam, mimo sformułowanych w recenzji uwag, że praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Pani mgr Agnieszki Kusz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Rzeszów, dn. 22 listopada 2017 r.